

RECURS PER A TRASTORNS DE CONDUCTA (RTC). Servei del Centre Públic d'Educació Especial Fàtima de Terrassa

Centre Públic d'Educació Especial FATIMA

RESUMEN

Recurso para trastornos de conducta (RTC). Servicio del Centro Público de Educación Especial Fatima de Terrassa

El Recurso para Trastornos Conductuales es un servicio que intenta dar respuesta a un colectivo de alumnos de la escuela ordinaria que presentan trastornos graves de conducta. El servicio, que se ofrece desde una escuela municipal de educación especial, cuenta con el asesoramiento del EAP y del CSMIJ. Se atiende a alumnos escolarizados en la etapa de Primaria con los cuales ya se han empleado todo tipo de medidas de soporte y contención de la propia escuela sin éxito. Debido a sus características de personalidad necesitan una ayuda específica para poder continuar en un entorno ordinario. Los maestros de la escuela de educación especial atienden a los alumnos con trastornos de conducta en la escuela ordinaria. Este servicio exige mucha coordinación por todas las partes implicadas: escuelas ordinarias, escuela de educación especial (maestros y equipos directivos respectivos), maestros del recurso, centro de salud mental (CSMIJ), equipo de asesoramiento psicopedagógico (EAP), Inspección y Patronato Municipal de Educación de Terrassa (PAME).

ABSTRACT

Resource for behavioral disorders (RTC). A service of Fatima, a Public Center of Special Education in Terrassa

The Resource for Behavioral Disorders is a service that attempts to give answer to a collective of pupils at the ordinary school that have severe disorders of behavior. The service, which is offered from a municipal school of special education, has the advice of the EAP and of the CSMIJ. It is a service for pupils schooled at elementary grades with whom every type of measures of support and restraint of the school have been already used without result. Because of their characteristics of personality they need a specific help for being able to continue in an ordinary environment. The teachers of the special education school, attend the pupils with behavioral disorders at ordinary schools. This service requires a lot of coordination with all the professional implied: ordinary schools teachers, school of special education (teachers and respective managerial teams), resource teachers, center of mental health (CSMIJ), psycopedagogic advice professionals (EAP), Inspection and Municipal department of Education of Terrassa (PAME).

PRESENTACIÓ

El Recurs per a Trastorns Conductuals és un servei que intenta donar resposta a un col·lectiu restringit d'alumnes de l'escola ordinària, que presenten trastorns greus de conducta.

Aquest recurs contempla un conjunt organitzat de professionals i mesures que ajuden a millorar l'evolució personal, educativa i social d'aquests alumnes, en l'entorn ordinari.

El servei s'ofereix des del Centre Públic d'Educació Especial Fàtima, depenent del Patronat Municipal d'Educació de Terrassa. Compta amb l'assessorament de l'EAP (Equip d'Assessorament Psicopedagògic) i del CSMIJ (Centre de Salut Mental Infantil i Juvenil) de Terrassa, que es fa càrrec també de la intervenció terapèutica individual. En el seu inici l'RTC va ser proposat pel Servei d'Inspecció del Departament d'Educació.

HISTÒRIA DEL RECURS

L'RTC va sorgir per poder donar resposta educativa als alumnes amb greus trastorns de conducta escolaritzats en centres ordinaris.

El curs 99-00 la Delegació del Vallès Occidental del Departament d'Ensenyament va fer una proposta per posar en marxa una unitat

per donar resposta a alumnes amb trastorns greus del comportament. Inspecció va fer la demanda de l'estudi a l'EAP i aquest, recollint les necessitats dels centres educatius de la ciutat, va corroborar la necessitat d'organitzar una aula específica per a alumnes amb trastorns greus del comportament.

Al mateix temps Inspecció va proposar al CPEE Fàtima l'encàrrec d'organitzar i dur a terme l'atenció educativa comptant amb els seus professionals. És per això que la ubicació de l'aula va ser inicialment a les dependències del centre d'educació especial.

Al setembre del 2000 es posava en marxa la unitat amb quatre alumnes i dos mestres de suport (Aula de Trastorns de Conducta - ATC), comptant amb l'assessorament de l'EAP. Els alumnes amb trastorns greus de comportament van passar a ser considerats alumnes amb necessitats educatives especials (nee) i van ser matriculats a Fàtima.

Al llarg dels quatre primers cursos una professional de l'EAP va treballar conjuntament amb la directora de Fàtima i els mestres de l'RTC, assessorant, organitzant i coordinant les diferents tasques.

La unitat va tenir, a les primeries, connotacions d'aula tancada, de forma específica i exclusiva, en un centre d'educació especial. Els alumnes amb un mateix o similar patró conductual rebien formació

i educació per part dels docents corresponents. La tasca consistia bàsicament en donar estratègies, recursos i tècniques per millorar les habilitats socials i el control de la conducta paral·lelament a una selecció de continguts curriculars.

Al llarg del curs 00-01, veient que els alumnes anaven responant a les nostres demandes i expectatives, l'EAP i l'escola Fàtima vam començar a tenir els primers contactes amb equips directius d'algun centre del qual procedia l'alumnat. La intenció era que un cop aquests alumnes havien generat un mínim d'habilitats socials i una confiança en ells mateixos i en els seus educadors, calia intentar tornar-los a inserir dintre de contextos escolars ordinaris molt més normalitzadors i menys restrictius

A partir del gener del 2001, es va començar a participar a l'escola ordinària en activitats en les quals els alumnes podien tenir èxit (educació física, plàstica, etc.). Posteriorment, i de forma progressiva, es van iniciar diferents fórmules educatives que suposaven activitats i/o escolaritzacions compartides amb major o menor grau d'acompanyament per part dels docents de l'RTC. Tot això va comportar un treball molt coordinat i rigorós amb tots els professionals implicats i les famílies dels alumnes de l'RTC.

A partir d'aquestes experiències la tendència va ser donar resposta educativa a l'alumne, dintre del seu centre d'origen. És per això que l'aula (ATC), que inicialment va començar com una unitat tancada, es va anar convertint en un recurs (RTC) itinerant i obert, intervenint dintre dels centres educatius ordinaris.

Des del primer moment que es va fer la proposta de crear la unitat de trastorns conductuals totes les entitats implicades vam veure la necessitat que aquests alumnes havien de disposar d'una atenció psiquiàtrica i psicològica complementària al programa educatiu que havien de desenvolupar els professionals de l'aula. També era necessari que aquests professionals comptessin amb un suport i assessorament clínic per donar una millor resposta a cadascun dels alumnes i alhora era del tot necessari un treball terapèutic amb les famílies dels alumnes.

Amb data 25 de novembre de 1999 el Departament d'Educació i el Departament de Salut van signar un conveni amb el CSMIJ de Terrassa per tal de poder donar resposta a aquestes necessitats. Finalment el curs 2003-04 es va elaborar un document que concretava el programa de suport que faria el CSMIJ de Terrassa al CPEE Fàtima.

PERFIL DE L'ALUMNAT

Els alumnes subjectes d'aquest programa presenten problemes

greus de comportament i responen a perfils concrets. La seva problemàtica psicopatològica específica es manifesta en una diversitat de conductes que interfereixen greument la dinàmica del grup classe i poden portar a situacions de risc elevat, tant pel propi alumne com pel seu entorn immediat.

El perfil dels alumnes respon a diversos trastorns categoritzats al DSM IV com a trastorns mentals.

L'inici d'intervenció de l'RTC es fa amb alumnes escolaritzats a l'etapa d'Infantil i Primària. Després es valora si cal seguiment pel pas a l'etapa de Secundària.

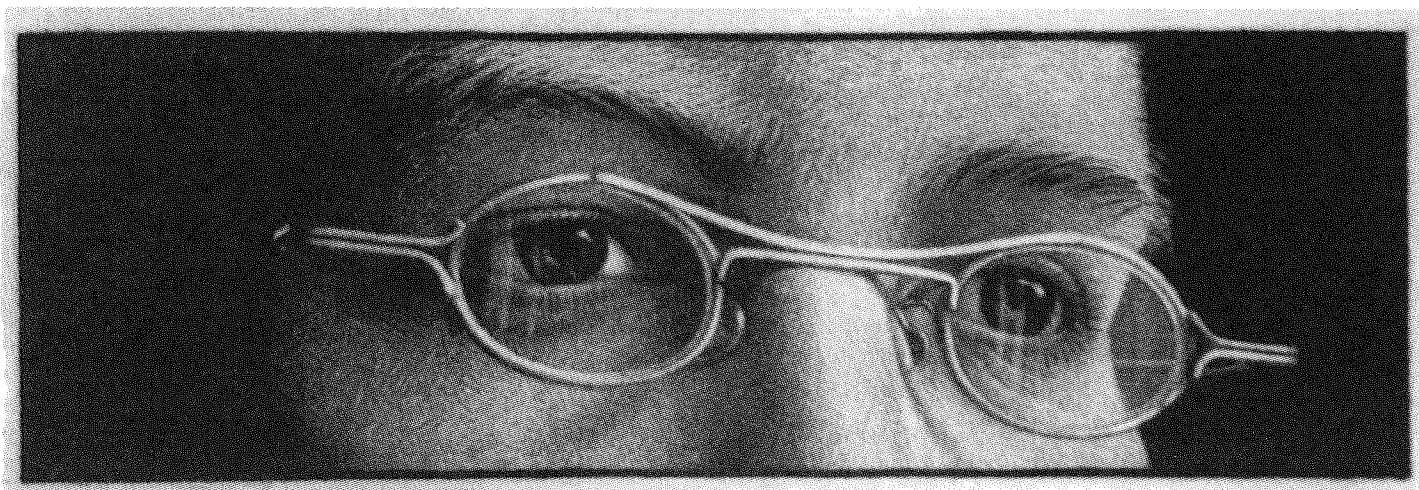
Són alumnes amb els quals ja s'han emprat tot tipus de mesures d'ajut i contenció a la pròpia escola, sense èxit. Alguns han estat derivats i tractats al CSMIJ o a d'altres serveis de Salut Mental de la zona i, després de rebre tractament, han continuat sense millores. D'altres no han rebut cap atenció psicològica, tot i que considerem que hauria estat desitjable. En aquesta situació la seva escolarització resulta pràcticament inabordable sense un suport específic.

Els trastorns de comportament d'aquests alumnes són signes de la seva malaltia mental i es manifesten de les següents maneres:

- Presentar baixa tolerància a la frustració.
- Actuar amb un alt nivell d'impulsivitat.
- Tenir poca capacitat empàtica i dificultats per manifestar sentiment de culpa.
- Presentar un alt nivell de inestabilitat emocional.
- Relacionar-se mostrant comportaments defensius i agressius.
- Manifestar una autoestima molt baixa.
- Mostrar inestabilitat de la conducta i poca adaptació al context.
- Comprendre les normes però desafiar-les obertament.
- Funcionar a base d'incentius per moments concrets, no per reconeixement de l'autoritat o costum social.
- Generar conflictes, sobretot en entorns poc controlats o no formals.
- Manifestar dificultat en seguir una sessió llarga de treball.
- Presentar un rendiment escolar molt baix, amb retard important en els aprenentatges, tot i tenir una capacitat cognitiva normal.

OBJECTIUS DEL RECURS

- Oferir als alumnes un context educatiu on es pugui fer un treball intensiu i específic en competències socials que els permeti seguir l'escolarització en el sistema educatiu ordi-

nari.

- Incidir en la problemàtica conductual i de personalitat que presenta cada alumne, tant a nivell escolar com familiar, amb la col·laboració de l'EAP i del CSMIJ.
- Modelar el professorat dels centres educatius de referència per tal que puguin seguir endavant amb l'educació d'aquests alumnes.
- Oferir reforç necessari en diferents àrees curriculars en col·laboració amb els tutors, mestres i professors dels centres educatius.

GESTIÓ

Coordina el funcionament de l'RTC una Comissió Gestora integrada per:

- El gerent del Patronat Municipal d'Educació: actua com a representant del titular i vetlla pels interessos de l'escola Fàtima i de l'RTC.
- L'inspectora que correspon al CPEE Fàtima: actua com a representant del Departament d'Educació, vetlla pel bon funcionament de l'RTC de manera que es respecti el correcte desenvolupament educatiu dels alumnes.
- La directora del CPEE Fàtima: és l'encarregada de coordinar l'RTC. Fa arribar a la Comissió les propostes, suggeriments i demandes dels mestres del Recurs i transmet a aquests professionals les informacions i decisions preses en la Comissió.
- La directora de l'EAP: recull les demandes dels diferents professionals de l'EAP i analitza les dades recollides. Presenta les demandes a la Comissió i participa en la decisió d'admissió d'alumnes. Coordina el seguiment amb els diferents professionals de l'EAP.
- La coordinadora del CSMIJ: coordina la intervenció dels diferents psiquiatres i psicòlegs d'aquest servei que participen en el seguiment d'aquest alumnat. De forma periòdica intercanvia informació amb el personal docent de Fàtima que intervé amb els alumnes de l'RTC i fa un seguiment amb les famílies.

La Comissió Gestora es reuneix dues vegades per trimestre i té com a funcions:

- Recollir les necessitats dels alumnes amb trastorns conductuals greus, dels seus pares i mestres, vehiculades a través de l'EAP.
- Prendre decisions de forma col·legiada, de manera que integrin la visió professional dels membres representants dels diferents sectors. Això implica, especialment, l'admissió i exclusió d'alumnes.
- Transmetre els acords i les informacions, fruit de cada reunió, als professionals implicats (mestres del RTC, membres de l'EAP, membres del CSMIJ, equips directius, equip tècnic del CPEE Fàtima, famílies).

Criteris d'admissió

- Tenir un dictamen fet per part de l'EAP i el diagnòstic per part del CSMIJ.
- La família ha d'estar d'acord en que el seu fill/a rebí el suport del recurs i acceptar les condicions de funcionament. Cal adquirir uns compromisos i acceptar i respectar determinades actuacions. Tot això es concreta en un Compromís que ha de signar cada curs la família i l'alumne si s'escau.
- Tenir disponibilitat horària per part dels professionals del recurs.

Compromís per part de la família

- Comprometre's a col·laborar i participar per intentar modificar conductes inadequades del seu fill/a, seguint les indicacions que els donin els diferents professionals.
- Acceptar, després d'haver-ne estat informats, la modalitat d'intervenció psicopedagògica i psiquiàtrica.
- Acceptar el tractament clínic i farmacològic. No modificar la dosi de medicació ni interrompre-la, sense indicació mèdica.
- En el cas que l'alumne estigui atès per un servei psiquiàtric o psicològic aliè al CSMIJ, cal proporcionar, tant a l'escola com al CSMIJ, una informació acurada sobre els possibles canvis farmacològics i/o clínics.
- Assistir a la consulta psiquiàtrica i psicològica quan se'n citi.
- Assistir a les reunions convocades pels docents de l'RTC i altres professionals que l'atenen.
- Acceptar les conseqüències dictaminades per l'escola davant els conflictes i les conductes inadequades.
- Informar els mestres i professionals dels canvis conductuals del seu fill/a que puguin influir en el treball que s'està duent a terme.
- Deixar marge de maniobra als mestres en aquells moments que es produeixi una situació crítica que necessiti una intervenció immediata, incloent-hi la contenció física.

Compromís per part de l'alumne/a (si s'escau)

- Assistir al centre i respectar l'horari establert.
- Portar els materials necessaris per realitzar el treball acadèmic.
- Respectar les normes establertes pel Centre Educatiu envers els propis companys, mestres, material, etc.
- Complimentar els aspectes disciplinaris establerts pels mestres.

Causas d'interrupció del servei (temporal o total)

- L'incompliment de forma reiterada dels compromisos explicitats en aquest document.
- La presentació de conductes violentes o de descompensació extrema que requereixin un recurs terapèutic més intensiu.

Acceptació del Compromís

Nom		Signatura
Família o tutor		
Alumne		
Data		

Procés d'admissió

Els professionals de l'EAP són els encarregats de fer arribar a la Comissió Gestora la demanda d'intervenció de l'RTC. Aquesta demanda es fa quan en un centre ordinari hi ha un alumne amb problemes conductuals greus, amb el qual ja s'han emprat tota mena de mesures familiars, escolars i terapèutiques, amb l'ajut i seguiment de l'EAP, sense resultats positius permanents.

És imprescindible que el CSMIJ, o algun altre servei psiquiàtric acreditat, ratifiqui també les necessitats terapèutiques de l'alumne, mitjançant un diagnòstic clínic. La directora de l'EAP recull la

demanda dels seus professionals i la passa a la Comissió Gestora, encarregada d'estudiar cada demanda. Si d'aquesta valoració de la Comissió se'n desprèn que el comportament de l'alumne presenta uns components que fan impensable la seva continuïtat en l'escolarització ordinària sense un ajut pedagògic i terapèutic específic, la Comissió farà la proposta d'atenció per part de l'RTC, prioritzant els alumnes segons la disponibilitat d'horari d'atenció, si fos el cas. El professional de l'EAP farà el corresponent dictamen d'escolarització on constarà que se sol·licita el recurs.

Els alumnes que disposen d'aquest suport continuen matriculats en el seus centres d'origen amb la intervenció sistemàtica d'un docent del Recurs.

En el moment que aquests alumnes hagin de fer el pas a la Secundària, si es valora que han de continuar rebent suport de l'RTC aquest serà només per facilitar el canvi d'etapa durant el primer curs. Excepcionalment es pot valorar la necessitat d'allargar-ho més temps.

Caldrà, des d'un bon principi, implicar la família i el professorat del centre on l'alumne està matriculat en el compromís amb tot el procés que s'haurà de dur a terme, abans i durant l'atenció per part dels docents de l'RTC.

Criteris d'exclusió temporal o permanent

- Quan l'alumne o la seva família no accepti o deixi de complir reiteradament el Compromís signat.
- Quan l'alumne presenti conductes violentes que requereixin un recurs terapèutic més intensiu.
- Quan l'alumne presenti conductes violentes de descompensació extrema que requereixin un recurs terapèutic psiquiàtric.
- La decisió d'exclusió la prendrà la Comissió Gestora.

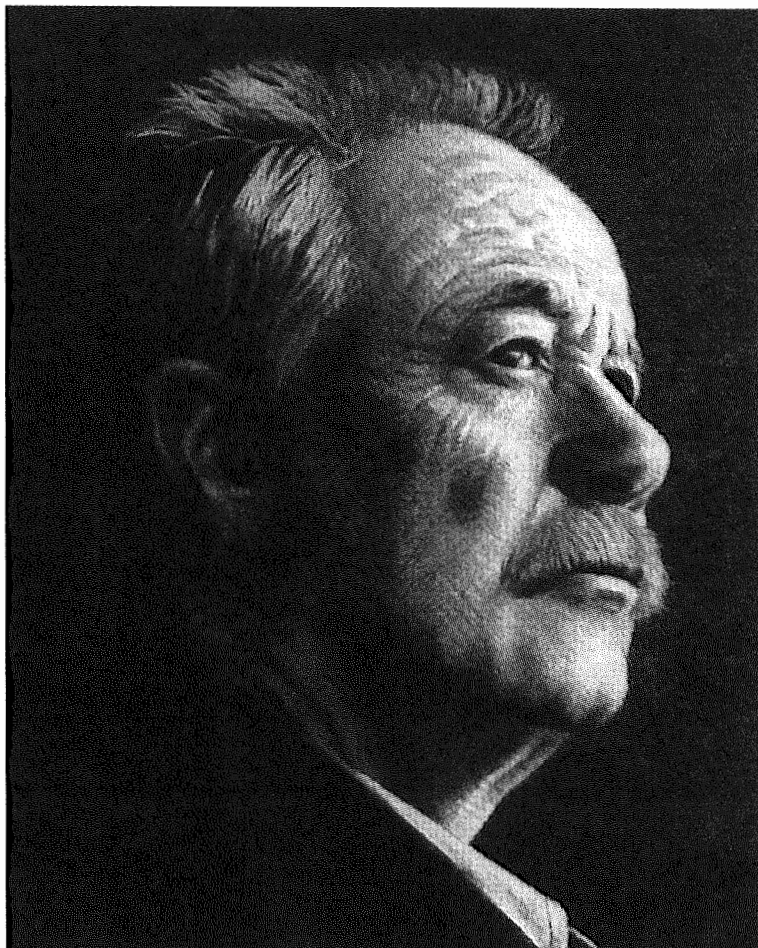
Coordinació i seguiment des del CPEE Fàtima

La direcció (Directora i Cap d'estudis), per dur a terme la seva tasca de coordinació del Recurs, realitza les següents actuacions:

- Juntament amb els professionals de l'RTC, acorda l'adjudicació de la tutorització dels nous alumnes i la planificació del treball.
- Supervisa el pla de treball per a cada alumne (horaris, tasques i àrees, calendari de reunions dels docents de l'RTC amb els diferents professionals implicats en el procés educatiu dels alumnes i amb els pares).
- Realitza reunions setmanals amb els docents de l'RTC per fer el seguiment de l'evolució dels alumnes, així com per donar resposta a les diferents necessitats que aquests docents plantegen.
- Assisteix a la reunió de principi i de final de curs (programació i avaluació) en els centres docents de referència dels alumnes,

conjuntament amb els docents dels dos centres i el professional de l'EAP assignat a aquell Centre. Un cop planificada la intervenció, aquesta s'inclou dins del pla anual.

- Vetlla per tal que els Compromisos estiguin cada principi de curs degudament complimentats.
- Contacta periòdicament amb la coordinadora del CSMIJ per intercanviar informació i planificar actuacions pels diferents alumnes.
- Rep les famílies dels nous alumnes per explicar el funcionament del Recurs i intervenir en situacions conflictives, si s'escau.
- Realitza les actuacions necessàries com a representant del Recurs de cara als centres, famílies, etc.

RECURSOS HUMANOS

Integrants

Els professionals que intervenen en l'RTC són:

- Comissió Gestora.
- Equips directius i equip de mestres i professors dels centres docents: coordinen i fan el seguiment de treball i de les propostes de treball i de l'evolució dels alumnes.
- Equip del CSMIJ: són professionals que intervenen directament a nivell terapèutic amb els alumnes i les famílies i assessoren els mestres.
- Mestres de l'RTC: apliquen els programes d'intervenció acordats, col·laboren en el seguiment dels alumnes i participen en el funcionament del Recurs.

Perfil dels docents del RTC

Els docents d'aquest recurs, a més de ser mestres d'educació especial han de tenir el següent perfil:

- Conèixer tècniques específiques per treballar habilitats socials, educació emocional i modificació de la conducta.
- Tenir una actitud positiva, flexible i respectuosa quant a les dinàmiques dels diferents centres (organitzacions, metodologies, relació amb diferents professionals, ...).
- Tenir aptituds personals que suposin un model de referència pels alumnes quant a planificació, organització i execució de tasques (escolars i de la vida diària).
- Estar interessat en fer aquesta feina.

MODALITATS D'ATENCIÓ

Els alumnes usuaris d'aquest servei poden ser atesos pels docents de l'RTC en diferents modalitats segons decideix la Comissió Gestora.

- Atenció al centre d'origen, durant l'horari pactat.
- Seguiment puntual al centre d'origen (setmanal, quinzenal, mensual...).
- Atenció combinada en els dos centres. El docent de l'RTC atén l'alumne unes hores al seu centre i unes hores al CPEE Fàtima.

INTERVENCIÓ EDUCATIVA

La intervenció educativa la programen els docents de l'RTC tenint en compte la organització interna de cada Centre i del grup classe de l'alumne i comptant amb el suport i assessorament de l'EAP i del CSMIJ.

La línia d'actuació, a nivell general, consisteix en el treball de tècniques de millora dels aspectes conductuals i emocionals, a través de sessions d'habilitats socials i educació emocional.

Paral·lelament es treballa amb l'alumne el currículum ordinari o les adaptacions curriculars que s'escaiguin.

Les tasques que han de dur a terme els docents de l'RTC són:

Tasca educativa relativa a habilitats socials i educació emocional

L'objectiu d'aquesta tasca és marcar pautes i límits, generar recursos personals, facilitar les habilitats socials i millorar la resolució de conflictes d'aquests alumnes. D'aquesta manera es pretén que

tre on estan matriculats.

- Ajut del docent de l'RTC dintre de l'aula ordinària, mentre l'alumne està treballant les àrees curriculars que correspongui.
- Treball individual o en petit grup, a càrrec del docent de l'RTC .

Tasca de seguiment i coordinació

Tot i que la responsabilitat educativa de l'evolució de cada alumne és del Centre on està matriculat i l'interlocutor principal és el seu tutor, quan el docent de l'RTC intervé, el seguiment i la coordinació són molt freqüents. A l'inici de la intervenció del professorat de l'RTC amb aquests alumnes es marca un calendari d'actuacions amb l'EAP, els psicopedagogs i mestres d'educació especial, els mestres i professors, els professionals del CSMIJ i els pares. En el cas que un alumne estigui atès per altres serveis psiquiàtrics o psicològics també s'efectuen reunions amb aquests serveis per poder realitzar un treball coordinat.

El seguiment és periòdic i contempla la possibilitat de canvis en l'atenció, en funció de l'evolució de l'alumnat.

el seu desenvolupament personal i la seva interacció amb el medi, sigui més adient. Hi ha una estreta relació entre el mestre de l'RTC i els diferents professionals que intervenen en l'educació d'aquests nois.

Per dur a terme aquesta tasca s'utilitzen:

- Programes d'habilitats socials. Treball relatiu a les emocions i sentiments.
- Estratègies i tècniques de modificació de conducta.
- Prevenció i actuació davant les conductes desafiantes greus.
- Compromís signat per part de l'alumne/família.

Reforç en àrees curriculars

Aquesta tasca educativa consisteix en col·laborar en les adaptacions curriculars de les àrees instrumentals que s'han acordat per a aquests alumnes, portant a terme el reforç directe als mateixos.

Tant el treball sobre habilitats socials i educació emocional com el reforç de les àrees instrumentals es pot dur a terme en diferents modalitats organitzatives, de comú acord amb els mestres del Cen-

També els professionals de l'RTC es coordinen entre ells de forma sistemàtica per contrastar parers, establir paràmetres comuns d'actuació educativa i objectivar situacions que, a vegades, queden encallades en la vivència i percepció personal.

Paper del mestre de l'RTC en els centres ordinaris

- Ser font de recursos, perquè l'alumne interioritzi un plec d'estratègies que li permetin una millor interacció amb el medi que l'envolta.
- Ser un referent clar per l'alumne (no l'únic referent) que el situï i li doni seguretat i confiança.
- Esdevenir, en la mida que sigui possible, un recurs dins l'aula oferint ajut als diferents professionals i a la resta d'alumnat. Aquest aspecte és positiu pel centre ordinari i també pel mateix alumne que rep l'atenció, ja que l'ajuda a no viure amb exclusivitat el professional de l'RTC, evitant així una dependència excessiva.

En les tasques que realitzen els professionals de l'RTC hi ha una doble pretensió que és l'ajut a l'alumne amb problemes de con-

ducta i, alhora, el modelatge al professorat del centre on aquest alumne està matriculat. És a dir, es pretén que el docent de l'RTC proporcioni recursos, estratègies, metodologies, etc. a la resta de docents, per tal que les puguin aplicar, tant en relació a aquests alumnes com a la resta d'alumnes del centre, si s'escau.

AVALUACIÓ

Del servei

A final de curs, la direcció del CPEE Fàtima i els docents de l'RTC participen i recullen la valoració que fa cada un dels Centres ordinaris en què intervenim.

Al juny, els docents del Recurs fan una valoració de com ha funcionat el Recurs i del resultat dels objectius proposats globalment.

El conjunt de valoracions que es realitzen al llarg dels cursos orienta les modificacions i actualitzacions dels documents, organització, funcionament, etc.

Dels alumnes

- Per tal de ser el més objectiu possible en les nostres observacions i anàlisi de les diferents situacions, utilitzem registres per recollir les dades que ens permetin avaluar tant els aspectes conductuals com els acadèmics.
- Diari d'observació.
- D'altres que considerem adients segons l'alumne i el context.

Avaluació del desenvolupament personal i social

Al final de curs es realitza un informe on s'avalua els aspectes conductuals i de personalitat que s'hagin treballat. Aquest informe queda recollit en el dossier de l'alumne.

Avaluació curricular

A) En la modalitat d'escolarització completa al Centre d'origen, amb acompanyament d'unes hores per part del docent de l'escola Fàtima (RTC) en el mateix centre: l'avaluació curricular la fa l'equip de professionals del mateix centre d'origen amb l'ajut del mestre de l'RTC, sobretot pel que fa referència als aspectes de personalitat i conducta. Aquesta informació queda recollida en els informes que trimestralment elaboren els Centres ordinaris per a cada alumne.

B) En la modalitat d'escolarització completa al Centre d'origen amb un seguiment puntual (setmanal, mensual, trimestral...) per part del mestre de l'RTC: es fa un seguiment periòdic amb els diferents professionals que intervenen en el procés educatiu de l'alumne (tutora, psicopedagoga,...) i amb el propi alumne. L'avaluació és competència del centre ordinari.

COORDINACIÓ AMB ALTRES SERVEIS

A part dels serveis mencionats, quan és necessari ens coordinem amb:

- SSAP (Serveis Socials d'Atenció Primària)
- Associacions de lleure
- Serveis de voluntariat, etc.

Donades les característiques conductuals i de personalitat d'aquest alumnat, en els casos i/o situacions que ho requereixin, s'informa prèviament als diferents serveis perquè tinguin una visió més acurada i objectiva de les possibles situacions o actuacions que se'n puguin derivar.

Centre Públic d'Educació Especial FATIMA.

Agraïments: EAP de Terrassa

Referències bibliogràfiques:

- Alcántara, J. A.** (1988). *Cómo educar las actitudes*. Barcelona. Ed. CEAC. Colección Aula Práctica.
- Asensio, J.** (1989). *L'agressivitat a l'escola*. Barcelona. Ed. CEAC. Col·lecció Escola Catalana.
- Bornas, X. Servera, M.** (1996). *La impulsividad infantil*. Madrid. Ed. Siglo XXI.
- Bragado, C.** (1994). *Terapia de conducta en la infancia: trastornos de ansiedad*. Madrid. Ed. Fundación Universidad-Empresa.
- Brauermeister, J.** (2002). *Hiperactivo, impulsivo, distraído, ¿me conoces?*. Bilbao. Ed. ALBOR.
- Carr, E. G. y otros** (1996). *Intervención comunicativa sobre los problemas de comportamiento*. Madrid. Alianza Editorial. Colección Alianza Psicología.
- Casamayor G.** (coordinador) (1998). *Cómo dar respuesta a los conflictos*. Barcelona. Ed. GRAÓ. Colección Biblioteca de Aula.
- Cautela, J. Groden, J.** (1986). *Técnicas de relajación*. Ed. Martínez Roca.
- Davis, M. McKay, M. Eshelmann, E.** (1986). *Técnicas de autocontrol emocional*. Ed. Martínez Roca.
- DSM IV** (1995). *Manual diagnóstico y estadístico de los trastornos mentales*. Barcelona. Ed. Masson.
- Guasch, M. Ponce, C.** (2002). *¿Qué significa intervenir educativamente en desadaptación social?*. Barcelona. Ed. ICE-HORSORI. Colección Cuadernos de educación, n. 37.
- Segura, M. Expósito, J. Arcas, M.** (1998). *Programa de competencia social a l'ESO: Habilitats cognitives, valors morals, habilitats socials*. Generalitat de Catalunya. Departament d'Ensenyament.

